

Микола М. Палій
Надішлі
дні

Побіємі
з життям

ЛІТЕРАТУРНА БІБЛІОТЕКА „РІДНОГО СЛОВА“

ПІД РЕДАКЦІЄЮ ТЕОДОРА КУРПІТИ

Nicholas M. Paley
Hopeful days
Ukrainian short stories

Дереворит на обкладинці роботи
арт. мал. Якова Гніздовського

СЕРІЯ: СЬОГОЧАСНІ ПИСЬМЕННИКИ

МИКОЛА М. ПАЛІЙ

НАДІЙНІ ДНІ

ПОВІСТІ З ЖИТТЯ

ВИДАВНИЦТВО „АКАДЕМІЯ”

МЮНХЕН

1949

ЛИСТ ДО ДРУГА (замість передмови)

... Ми — люди без імени і держави, без громадської приналежності, а проте вперто стоїмо на своєму мандрівному шляху й не хочемо збочити з нього. Ми ладні піти світ-за-очі, за океани, в країни тропічні чи полярні, аби не вертатись додому — явище, яке не має прикладу в історії. І в цих важких умовинах життя, віддані на ласку чужих народів, ставши перехожими гостями — ми далі творимо свою культуру... Наші поети й прозаїки не перестають і тут, на чужині, плекати рідне слово.

Ю. Клен: „Думки на дозвіллі”.

Далекий і Невідомий Друже!

Увесь зміст листа, що його Ти збирався до мене писати минулого року з далекого Парагваю, а тепер із безмежних просторів Австралії, куди кинула Тебе і сотки інших скитальців незазидна емігрантська доля, переказали мені Твої друзі, що їм вдалося через одну мюнхенську установу роздобути мою теперішню адресу. Вони написали мені, що Ти, вирваний із прадідної скиби, далеко від співучої синяви рідного неба, — тужиш за українським друкованим словом, за будівною лектурою, за живими і проймаючими картинами людських страждань і віри в одність і святість своєї Правди... Вони розказали мені, що Ти довго шукав нагоди до мене написати і попросити, щоб я вислав Тобі „якусь — як висловлюються вони — книжку, що в ній відчувалось би щось рідне і живе“...

Та, куди відписати Тобі, Відомий і Невідомий Друже, на неписаного, а мною перечитаного Твого листа? Я хочу Тобі відповісти на зміст письма, якого Ти ніколи не писав. Скажи, куди Тобі вислати свою відповідь?! Досі Ти був у Асунсіоні, вчора в Сіднеї, а сьогодні вже десь напевно під іншими чужими зорями мрієш про нашу прекрасну Україну і нетерпеливо ждеш на мою відповідь. Ждеш на бажану книжку, щоб з її сторінок ще раз вдихнути незабутній безкрай простір золотих полів свого дитинства, щоб ще раз побачити незагаслі пейзажі „Обігваної Землі“ і ще раз примкнути повіки від чорної трагедії сірої людини нинішнього злощасного віку... Одначе, не знаючи Твоїєї адреси, свою відповідь пишу Тобі в цій книжці, яку я вибрав, щоб її Тобі післати. Вибрав я її з усіх наших тутешніх емі-

грантських видань, як одну з тих книжок, що своєю атмосферою і персонажем будуть Тобі найбільше підходити, бо зображена в ній автором правда — є живою правдою Твого життя і між дійовими особами неоднієї картини запримітиш своє трагічне обличчя. Посилаю Тобі її як вдалу спробу автора відтворити цей світ, якого світ не розуміє, зобразити землю, на якій немає життя, як доказ, чому в Україні „чужі тепер панують, а стрільці, сини її, чужиною волочаться без хати і хліба“ (стор. 33). Посилаю Тобі її в вірі, що, якщо Ти не матимеш змоги її прочитати, то прочитають її Твої друзі і про неї Тобі розкажуть, або, діставши її будеш про неї їм оповідати і берегти її, як цінний дарунок, як „щось рідне і живе“, як неретушовані фотознімки своєї далекої вітчизни.

Щодо автора цієї книжки, то він, все будучи незвичайно скромним, заборонив видавництву будь-що про його особу писати. Але знаючи ще з часів нашого перебування в скитальчому таборі в Баварії Твою незвичайну заінтересованість життєписами наших письменників (пригадую собі Твоє велике обурення, як могли під час німецької окупації Львова допустити наші громадські чинники, що найпередовіший представник західньо-українського письменства Василь Пачовський помер голодовою смертю, або як Ти скипав гнівом, що через одиноке недбальство нашого громадянства блискучий поет Юрій Клен помер на скитальщині від виснаження, або як Ти болів що наших письменників обкидають всякі „гармаші“ з попареними головами та інші лжепатріоти болотом і таборовим камінням...), тому постараюсь хоч кількома найкоротшими штрихами накреслити його літературний профіль.

Річ очевидна, що поза рамці тих найкоротших штрих і вийти не можна. Живемо ж на скитальщині, далеко від рідних книгозбірень, далеко від спроможності ґрунтовно опрацювати будь-яку українську проблему, що вимагає виключно українських передвоєнних джерел.

Деякі назви, події і дати відтворюю з пам'яті, про дещо взагалі приходить писати вперше, а дещо, навіть уже ширшому заголові відоме, фіксую ще раз, щоб не розгубилось у нашій невідомій мандрівці і послужило скромним матеріалом прийдешньому історикові української літератури при опрацюванні розділу нашого красного письменства останнього двадцятиріччя.

Страх перед загибеллю культури, жах перед їздцями Апокаліпса, що нераз вижаються в творчій лябораторії Олекси Стефановича, людина-варвар, що плянує, як пише Святослав Гординський,

... недоруйноване —
доруйнувати;
камені рознести на порох;
поля залити водою;
небо — вижerti вітріолем диму...

змушують мене, для збереження пам'ятки літературного життя молоді генерації українських письменників, молодого літ. процесу княжого Львова останніх 19-ох років, кинути жмут світла на його ділових осіб і середовище, серед яких зростає і автор цих „повістей з життя“, і які мали вплив на ріст його тематичного зацікавлення і на формування ідейної плятформи його творів.

Може придуть часи, що зітруть з поверхні Європи неонм кипучі міста і соняшні, сонливі села...

Може твори людського генія, може стоїчно зрівноважений викрик вічності на фасадах європейських бібліотек „*Nis mortui vivunt et muti loquuntur*“, як безвартісна соломинка, покотяться в бездонну прірву, що її викусить на грудях матері-землі пекельна щока атомової мільйобомби...

Може тільки з полінезійських пралісів спостерігатиме людина нашого часу содомські вогні Європи і цілуватиме пошматовані рештки попламлених сторінок її історії...

Може тільки на далеких землях лишиться в цьому листі, що його сьогодні пишу до Тебе дрижачою рукою, мій Відомий і Невідомий Друже, щира згадка про наш вічно український Львів і про тих молодих тоді письменників, що мріяли сказати українському читачеві мелодійне слово своєї першої, чистої любови...

Хай же в цьому аспекті моє скромне слово про них буде розквітлим нарцизом на гробі тих, що вже від нас „відплили за дальні береги“, а для живих поштовхом до їх дальших творчих дерзань.

Автор „Надійних днів“ — Микола М. Палій — у нашому літературному житті не новик. Ще як гімназист випускає він у 1930 р. у Тернополі, разом з ред. Я. Олійником, літературний тижневик „Слово“ і живо інтересується проявами нашого літературного життя. Пропагує літературу сильної української людини і бореться за відповідальність письменника за ідеї своїх творів. Переїхавши згодом у співаючий Львів, організує тут гурток письменників і журналістів під назвою, як не помиляюсь, „Наяда“ і робить заходи видавати літературний журнал, що став би трибуною творчого слова молодих письменників Західньо-Українських Земель і еміграції. До гуртка, що його члени сходилися двічі в тиждень в Академічному Домі у Львові чи по приватних мешканнях читати свої твори, належали: Б. І. Антонич, Я. Бохенський, В. Ковальчук-Калинів, Т. Курпіта, Лідія Туркевич, Я. Олійник і інші. Микола Палій був душою гуртка і виконував функції організаційного референта. Але прогулі 30-ті роки, часи кризової паціфікації Західньо-Українських Земель варшавським „урядом плутонових“ і посилення польського наступу на все, що лиш українське — не сприяли світлим задумах літературних ентузіастів. Журнал Спілки Молодих ніколи не побачив сонця книгарських вітрин, хоч матеріал до першого числа був скомплектований у портфелі автора „Зеленої Євангелії“, що мав бути його головним редактором. Фінан-

сові і політичні труднощі розгромили і пляни гуртка, і самий гурток. М. М. Палій, помістивши під псевдонімом М. Гурко кілька своїх речей у тодішній українській пресі і журналах („Неділя“, „Напередодні“, „Обрії“, „Дажбог“ і „Дзвони“), переслідуваний польською поліцією, виїхав для продовжування студій закордон. Б. І. Антонич, видавши „Привітання життя“, попав до „старших“ письменників, а Т. Курпіта до тюрми. Інші гуртківці замовкли, даючи час-від-часу слабкі ознаки свого мистецького пульсу.

А за засніженими й розквітлим вікнами, вікнами, де туга підералася кущами терну — потоком шумів і котився час...

Він клеткотів і творчу уяву колишніх гуртківців, що тепер були об'єднані тільки незримою організаційною ниткою спільного духа, полонив мистецькими проблемами давньої їхньої організації і хвилюючими питаннями біжучого національного життя.

Але члени колишньої нової, побіч ТУПІЖ-у, літературної групи — мусять сказати своє нове літературне слово! Мусять!

І Антонич, відчуваючи, що його дім вже не тут, а „за зорею“ — шукає для свого літературного я пригожого місця. З „Вісника“ переходить до „Дзвонів“, а „закоханого в життя поганина“ стає аскетом — філософом, що, відірвавшись від гіркої меду туземного життя, в екстазі Франческа з Ассизи спостерігає в зорях вечори — як на клявіші вічності кладе долоні Бог... І тоді він починає творити щось нове. І те щось виміряне, нове вносить він у „Трьох перстнях“, в „Книзі Лева“, і в двох по смерті виданих збірках та в досі невиданій „Великій Гармонії“.

Шукаючи чогось нового, друкує згодом В. Ковальчук-Калинів низку вдалих новель, що звертають на себе увагу літературної критики і приносять йому заслужене признание. Яро Бохенський випускає повість „Тайна червоного посольства“, а Т. Курпіта підготував для постанови в театрі „Промінь“, що був під управою М. Коморовського, протибольшевицьку п'єсу „Ленін“.

І автор цієї книжки, хоч перебував далеко від рідного краю, жив ідеями невірної організації, що нею мріяв керувати Антонич.

На еміграції друкується М. Палій в „Самостійній Думці“ і працює над українськими перекладами з романських літератур.

Зараз підготував до друку збірку новель еспанських і полуднево-американських письменників і зладив переклад драми Такая і Баус під наголовком „Нова драма“.

Крім перекладної літератури працює М. М. Палій і над власною повістю з життя української еміграції в Америці, що мабуть буде цінним літературним дарунком для українського європейського читача й оригінальним документом тернистих і рожевих життєвих шляхів нашої людини в новому, невідомому світі.

Значним вкладом у наше літературознавство заповідається стати і його розвідка про еспанські впливи на Лесю Українку і Степана

Руданського, над якою автор працює від кільканадцяти місяців.

„Надійні дні“ — це його перша друкована збірка, до якої увійшли його найновіші літературні речі, що їх написав він частинно в Римі, а здебільша в Америці, де під теперішню пору одержав професорську катедру на одному з тамошніх університетів.

У своїй збірці вирізьбив автор сім картин: „Бурлака“. „Повість про життя Марі“, „Зламана рука“, „Пробудження“, „Янік“, „За землею“ і „Новий день“. Сім коротких і скупих картин. Картин смутних і сірих, як спомини з рідної землі, як згадки з того часу, в яким він ставив свої перші літературні кроки... Сім не подібних до себе вирізків з фільмової ленти часу і його сірих героїв, як сім днів у тижні, де кожен із них має свою окремішню історію, в яких за чорними кентаврами бурі рожевіють усміхнені баранчики теплих хмар надійних днів. Днів високого спокійного літа. Літа доспівання винограду і благословлення зернистих плодів, що народжувались і уви-пуклювались у скорчах пристрасти і болю.

Зовсім не із-за браку іншого очеркнення назвав автор галерію своїх образів „повістями з життя“ Він зробив це зовсім правильно, бо кожна його картина — це довга повість, це довгий життєвий шлях сірих людей, людей, „що носять серце мільйонів“, дарма, що їх життєву путь представив автор лаконічно і коротко. Автор не любить широко розписуватись. Він як фоторепортер схоплює поодинокі моменти в їх найбільшій напрузі, в кульмінаційній точці їх розвитку і спаду. Можливо, що тут саме криється тяготіння автора до того нового мистецького щось, що визначає оригінальність. Йому вистачає декілька нешироких почерків, декілька мазків фарби, щоб досягнути той ефект, який здобувають працівники широких епічних полотен важкими засобами своєї мистецької палітри.

Та мистецький плюс автора не лише в цьому. Він у своїх „повістях з життя“ зумів, кажучи за Ф. Моріяком „відважитись сказати все“ про своїх героїв. Він розкрив нам їхні радощі і смутки, не притаївши найменших деталей, не затушувавши найменшої зморщки на їх щоденному обличчі. Автор старався подати правду життя в її буденній одежі, без декорації і шмінки. Старався подати людину нашого трагічного часу такою, якою вона є. І все це він дав.

Його мова щира, як наші буденні слова, розповідь коротка, як правда, а мистецькі засоби прості, як життя. Думаю, що це також не випадкове. Твори, що вміють захоплювати — писані звичайно простими письменницькими засобами. Бо що просте, це природне, а що природне — це найбільш переконливе. Мистецтво ж стремить до переконання, до відтворення несфальшованої дійсності. Мистецтво ж — це дійсність.

Приймаючи колись нагороду Нобеля, признався Джон Гелсворси, що всоте бере до рук утомливі романи Достоевського, щоб докінчити вічно недочитані сторінки... Думаю, що не саме зацікавлення Сфінксом Європи і його духовими надбаннями змушували англійсь-

кого олімпійця повертатись до творів геніального паралітика. Тут, без сумніву, тільки вірно зображена дійсність, вірно змальована хвороблива російська душа казали авторові „Сагі Форсайтів“ витягати ніччю з полиці, з-поміж Ептона Сінклера, Кльоделя і Еліота, припилений том нашого нещасного земляка, щоб вчитись мистецтва показувати правду. В справжньому мистецтві важить тільки мистецтво справжності, дійсність правди і правда дійсності — точніше: простота вислову і глибінь думки.

Перед війною Ольга Кобилянська, відповідаючи на питання, що з усесвітньої літератури вона вважає за найкраще, без вагання відповіла: Євангелія і Кобзар. І інакшої відповіді від неї не можна було сподіватись. Майстер того рівня, що авторка „Землі“ і „Царівни“, добре розуміла, в чому полягає тайна сили мистецтва, і чому оба названі нею твори вічно оригінальні, вічно почитні і вічно нові.

Євангелія і Кобзар, будучи настільними книгами України, формували українську людину, виціплюючи в неї вічні елементи Христової Правди і Правди України, що розп'ята за Правду Христа. І нічого дивного, що оця Правда і боротьба за Неї — фундаментальний мотив всієї української духовної творчості, і тавро, з яким вона простувала і простує шляхи свого дальшого розвитку.

Збірку „Надійні дні“ також ціхують ті притаманності. Тут правда і любов, християнське людинолюб'є і український патріотизм сплітаються пахучими квітками в барвистий вінок, і примушують трактувати невеличку книжечку як великий гімн найшляхотнішим людським почуванням — любові, як прославлення патріотизму, як дзвінку кантату Рідному Краєві.

Блудний син — бурлака повертається до рідної хати лише через свою безграничну тугу за теплими материнськими долонями. через свою невимовну любов до рідної батьківської землі.

Любов і вірність рідній справі бачимо і в малого Джулія, нею відзначається козачка Янік, задивлений у них гине на батьківській скибі, опоганеній „новими визволителями“, син землі — Василь, в їх непереможному чарі і безустанному полоні перебуває Джан і Майк... Зрозумівши свою провину супроти рідної землі — жде старенька Марі покари, а Альба, відомстивши на синові-зраднику свій біль — жде спокійної смерті, як визволення від гіркого життя...

Хоч автор малює нам деколи чужі ландшафти, хоч місцями, замість української соняшної землі, виступає блакитна Сіцилія, і замість рідних Карпат виступають чужі гірські масиви, видоли і річки — то однаке дух „повістей“ наскрізь український. Герої в чужому зверхньому одінні носять українське серце і думають українськими категоріями.

Туга за рідною землею і фанатизм патріотизму — це не лиш атрибуту створених автором дійових осіб. Це акцесорії самого автора, це хліб насущний молодого покоління, що, зрісши в героїчній романтиці боротьби за відновлення державности України, опинилось

на примусовій еміграції, і шукає чіткого вияву своїм душевним па-
лахотінням...

Це покоління, втративши Рідний Край, констатує тепер одну з
маловідомих йому досі істин, з істин тієї незаперечної Правди, що
ніхто, нічим і ніколи йому не може Його заступити. Сучасний укра-
їнський поет, стискаючи в серці біль згадок, звертається в сторону
Рідного Краю і без декламаторського патосу і пози висказує з гли-
бини пригніченої душі:

... Що чим даліше стою я від Тебе,
То тим ближче при Тобі стою...

У відображенні туги молодого покоління лежить вся цінність цієї
книжки, в якій, як каже Анрі Массіс, „зворушує нас жевріюча при-
сутність любови“.

На цьому, Далекий і Невідомий Друже, кінчаю свого листа. Кри-
тичну аналізу поодиноких оповідань лишаю Тобі, бо Ти як читач най-
кращий критик, що має свій питомий підхід в оцінці літературних
появ, свій окремішній смак і своє власне мірило. Я старався Тобі
тільки в загальному розкрити занавісу з-над мистецької сцени автора
і показати Тобі його на літературних дошках у світлі моїх власних
рамп так, як я його бачу і відчуваю, як розумію його і його Музу.
Ми оба зовсім свідомі своїх недоліків, але обставини, серед яких
приходилось авторові писати цю книжку, а мені до Тебе листа, хай
оправдають це все, що може Тобі в цій книжці не подобатись. Жа-
хиття ж останньої війни не тільки були згубні для життя мистецтва,
але й для життя самої людини, і факт, що серед таких невідрадних
обставин вдалось авторові кров'ю власного серця написати свій твір,
треба привітати як його великий творчий успіх.

Але свого останнього слова цією книжкою Микола М. Палій ще
не сказав. Це — лише надійні дні його творчого літа, що обіцяє нам
принести високомистецькі твори його духа, які будуть, як каже ве-
ликий художник М. Бойчук, „виявом духової якості як мистця, так
і народу, до якого він належить“.

І я вірю, що автор „Надійних днів“ такі твори всилі дати, і що
він їх нам таки вкоротці дасть.

Б. Ольгович

Мюнхен, 5. квітня 1949

БУРЛАКА

— Сину мій, сину! Вернися до хати батьків, до матері старої, до брата. Прийди знову туди, де молодість прогуляв, де оставив на посмішки мене немічну!...

Так говорила старенька мати, що кожного разу, як сонце продиралось у виноградник і кидало на нього довгі тіні темних кипарисів, роздивляючись по рівній зеленій околиці,—шукала свого сина, чи не приходить, не вертається...

Та він не вертався.

Материнське серце відчувало добре біль по втраті свого пестуна. Воно вірило в його поворот з далекої країни, воно затужило за ним вже так давно, що, забуваючи всі провини, готове й сьогодні йому простити усе. Воно було завжди отвором, мов храмова брама, і ждало приходу сина. Зрештою, здавна була вже вдовою, тому й не шукала причин того відчуження. Може й вона винна в тому, що в час неприсутности батька (фронтовиком був, він, той вибраний вояк!) співала йому пісень про вічну юність, про красу, про мандрівку, про рідний край, а він такий довгий-довгий...

Зосталася сама. Старший син у винниці залишився. Як тільки сонце зарожевиться на темному, мов олива, океані, виходив з кам'яної сірої хати, шукав галузок, обтинав, підпирав, зривав спілі ягоди, з яких мало не бризкав кров'ю сік, терпеливо й делікатно складав китицю біля китиці в плетену копі або посуді. За роботою його думка не поривалася за братом, що оставив стільки праці на його молоді руки.

Та брат не вертався.

Він біг ген-далеко туди, де заходило сонце, скакав по малих горбках, по скелях, по видолах, співаючи гомінких пісень,—ще тих, що мати передала при колисці. Йому зарання снилася свобода, легіт вогкого вітру з-над моря, коливання вільних рибацьких човнів на широкому морському плесі, пригоди з веселим надбережним брат-

ством, що знає міць волі і радости...

А старший, що був біля матері, не забував. Удосвіта гнався з довгою сопілкою у пустирі, де випасалися цілі стада сіцилійських овець, — грав так довго, і так голосно, що відповідали йому вівчарі. Колись маленьким він і брат з батьком ходили туди. Відпочивали опісля на скелях, де чути було шум пінистих холодних хвиль, або під розкішною пальмою в загороді. Сьогодні не те. Уже стільки разів виходив на привітання свого брата, та він не вертався.

Побурлакував кудись.

Йому в привітання сміялося життя, мов його радісні очі. Вітер дражнив на бронз осмалене тіло, що гналося то спереду, то ззаду від своєї тіні. Добіг до рибацької пристані, рибаком став. Пошарпаний одяг, вихудле обличчя, а проте завжди усміхнене, довге волосся, борода—теж відросла. Живився рибою, полокав тіло в м'якій солоній морській воді, співав і розповідав товаришам-рибалкам билиці. Яка ж люба та свобідна була та молодість його! Легкі хвили колихали ним на плесі води; приводили до пісні, до гомінких жартів.

Та через марницю смуток закрався. У порті доглянув гарну, із смагливим тілом, дівчину. Не одну склянку вина вихилив до неї. Не вертався, бувало, до своїх; заходив до таверни, чекав вечора при повному келеху доброго вина. Думав, що не знатимуть його товариші, чому залишався...

Так прогуляв він не одну ніч, вихилив не одну чарку вина, а тоді виходив на палубу розгойданого рибацького паровика і співав про веселу юність...

Одного вечора надплили рибалки до порту. Змовилися проти нього. Увечорі гуляли в таверні. Рибалки дивилися ворожо, з лихим заміром проти свого товариша, що в п'яному танку обіймав вродливу дівчину.

— Ех, та й гарна ж до біса!—смоктав один і водив пальцем по рудій бороді, примруживши хитро око. В товаристві за столом перекинулися поглядами.

— Не тобі до такої, бач, кому до лица?—показав ватажок усім на бравого юнака у танці. Ватажок кивнув головою і, кинувши кілька слів, всі встали з-за столу. Один з них, проходячи мимо, потрутив розсміяного юнака. Заблисли очі та рибацькі ножі. Із столів покотилися келехи й розлилося вино. Хтось зойкнув і, як довгий, повалився під ноги товаришам. Ватажок підскакував, відбивався, вимахував ножем перед очима. Та юнак не

давався. У нього—ведмежа сила, міцні, мов вужища, м'язи; виправна рука не схибить ніколи. Ось покотився один, обтирає другий кривавий піт з грудей, а той, захлиснувшись, упав у калюжу теплої крові.

— Ох, лишенько! (Та й дівчини десь не стало у таверні). Ой, товариші-розбишаки!

Гарний юнак вхопився за чоло: біля нього стільки крові пролітої... Та й йому щось тепле капає по обличчі...

Вилетів вихром з хати у човен і поплив серед ночі на широке плесо. За ним теж хтось хлюпав веслом, та все далі, далі і далі...

* * *

— Слухай, вернися, мій сину!... Мати твоя догорає з туги за тобою. Розбурлакувався ти докраю; мабуть і Бога в серці вже не маєш, коли матір покинув свою...

Невдячні роки пригнули її спину, а туга за сином, що матір свою покинув,—посріблила голову, поморщила обличчя, притупила зір. Тільки отой старший біля матері упадав, держав її у вірі, що бурлака молодий ще вернеться. За роботою у винограднику він завжди виглядав його з дороги. А коли туга таки доходила меж, ранила серце до безтями, або коли мати обезсилена нарікала,—тоді підбігав:—Піду, мамо моя, піду назустріч йому. Візьму довгу пастушу сопілку, заграю так голосно, що може десь там, в чужині, таки почує він.

Покидав самотню матір у хаті, і сам гнав, як той вихор, ген-ген у розлогі спокійні сіцилійські рівнини, минав табуни овець, біг у далину, де заходило сонце за шпилями гір, у морі. Ставав на вершку колючої оброслої скелі, грав так голосно, що чув сам, як тужлива мелодія плила по легких вершках морських хвиль. Опісля вертався домів самотний, з опущеною головою.

Аж одного разу, коли сонце так червоно-червоно заходило, настала радість, Люди казали, що не добрий це знак, але мати старенька перечила. Її шире, люб'яче серце відчувало радість. Не було нікого вдома. Старший був біля отари овець. Тоді вернувся блудний син, тим самим шляхом, що ним у світ помандрував. На ньому подерта сорочка, світилося осмалене тіло, з ніг протікала кров.

Найперше зустрілися брати. Побігли додому, до самотньої матері. Бурлака вернувся. Розповідав матері про

всякі дива в світі. У порті залишив він усю красу життя. Там місто переливається у мерехтінні водограїв, світел, фарб; топиться у зелені гордих струнких кипарисів, широких листястих пальм. Багаті люди їздять у золоті, топляться в розкошах, увечорі роздвоює душу музика, що колихає людиною, мов рибацьким байдаком на воді. Увечорі повні таверни людей, і всюди шляються рибалки, робітники і інші. П'ють вино і топлять своє горе в ньому. Сидить, було, хто самотний над вином, а музика докоряє йому; наводить багацько-багацько думок. Тоді прийде туга за матір'ю, за рідними порогами...

Блудний син привіс у хату життя. Тоді саме достигали соковиті помаранчі, досягали землі, нагадували спрагненим устам давно забутий чарівний смак. Падали дощі, дощі, дощі... Небо переливалося сірими олив'яними хмарами. Довгими вечорами оповідав бурлака про чуда в світі та про свою мандрівку, тугу й вороття...

ПОВІСТЬ ПРО ЖИТТЯ МАРІ

В С Т У П

Сталось так, як це, зрештою, буває в багатьох випадках. Про це знають багато ті, що на схилі своїх днів клоняться до заходу, йдуть на новий невідомий шлях спокійно, тихо, начебто без взуття вступали у новітню Мекку по нове життя.

* * *

Старенька Марі була давно вдовою і жила самотно у кам'яній хаті, серед пахучого винограднику, клапятих пальм, гордих кипарисів і піній. Пахли жоржини і з широких піль мімози, нагадуючи справжню весну, порив до нового життя. Нічого вечірнього, нічого сонного. Усе життя повне, спокійне і барвисте. До її життєвих історій долучилася нова: війна!

— Злипаються мені очі, а скажені гармати все гримають та й гримають об скелі наших гір. А так ще хочеться цю весну пережити, а ті навіжені причиною нових нещасть!..—гомоніла Марі, заглядаючи тривожно в захляпане вікно.

— Приходили сюди вояки, з чужих країн, казали—якісь австріяки. Мені видалося, що говорили незрозумілою навіть мовою. Тоді забрали у мене самотню в весняному розгарі дочку. А син,—цей за батьківщину ще раніше головою наложив. За свободу, казали...—Так бідалася самотня жінка.

Лежала в кутку кімнати, перебирала чорними зернятами вервиці, що втікали за кожним разом з-поміж дрижачих пальців. У вікно закрадалася вежа гострокутного костела з облупаними боками, до яких інколи були поклони дві стрункі тужливі пальми. Бабуся бачила теж, як дзвінок на вежі перехилювався тричі на день, скликаючи побожних невіст вимолювати свої гріхи. А гармати товклися день і ніч, палали гарячі вогні від сходу до заходу, курилися дими з димарів і будинків, мерли люди з голоду, ран, виснаження й зарази. Мариво

заглади й кари кошмарилось над краєм. Небо палало полум'ям від ворожих стрілен і стягало гнів самого Бога на людей.

Бабуся знала тільки те, що сторож малого костела ще жив, бо й тепер в означений порі пережилював маленьким дзвінком, якого голос вона так жадібно ссала...

РОЗДІЛ ПЕРШИЙ

У винограднику хтось зойкнув з болю. Перед вікном майнула тінь незнаної постаті. Бабуся миттю виборсалася з закутка й кинулася до дверей. У голові кружляло, бо ніколи не пробувала сама тягатися по кімнаті. Саме встигла відхилити двері, як у винограднику пролунав постріл. За ним розхилилися кущі і поранений жовнір влетів до рук бабусі. З отворених уст точилася піна, а закривавлені очі нагадували розпалене небо під захід.

Старенька Марі мала теж колись сина. О, бравий який був; теж за батьківщину пішов...

Хто оцей буде? Чий? Не визнавалася. Положила його в білу постіль, перев'язала рани. Увечорі сусіди сказали, що він не свій; у нього мундир не такий, а говорить зовсім так, як ті, що їх звали австріяками...

Марі була неспокійна. Пальці пробігали нервово по зернятках вервиці, перескакували й оминали по кілька, щоб ближче до кінця... Усвідомлювала це, але годі було зупинити. Дивилася широко отвореними очима в якусь цятку в великому напруженні. Так застав її перший проблиск раннього світла.

РОЗДІЛ ДРУГИЙ

Сонце, звичайно, як заходило, то завжди спинялося на обвалах простих скель за костелом, золотило пні саїтних дивних пальм і їх клапаті корони. Це був захід дня, якого бабуся вперше так тривожно зустрічала. Що буде далі? Вона тепер усвідомлювала вчинок: прийняла ворога; яку ж мала прийняти тепер кару за щирі слова і материнське серце?

Марі стояла біля порога і гляділа далеко на захід, де червоніло криваве небо. Був гарний вид і церковний настрій. Нараз долетіла дзвінка в золотавих акордах горда пісня. Йшли жовніри. Приклала руку до чола і побачила, як заходили струнки ряди на доріжку костела.

— Чи наші?—відозвалось щось у нутрі. Побачила трикольорову, золотом шиту, хоругву над головами кремезних юнаків. Їй блиснула одна думка; наблизилася до дороги. Звуки вояцької пісні губилися в порошні і своїм тягарем наливали долини.

— Наші, наші!..—прошепотіла радісно. Зібрала довгу, барвисту спідницю в долоні й побігла назустріч. Ще хвилинка, вона ж знеможена, а жовніри йдуть і ось-ось минуть самітну хатину.

— Капітане, капітане!... Я завинила. Я...

А по хвилині додала:

— Ще заки сонце не зайшло...—й обезсилена повисла на руках засмаленого старшини-піхотинця.

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

У хаті було повно смердячого диму: він змішався з сопухом хворого. Лікар підійшов до вікна, відхилив віконниці, що за дня давали прохолодь кімнаті, вслухуючись в акорди бадьорої пісні про юність і красу весняного пориву.

На кам'яному поді було кілька недокурків. Лікар підійшов до постелі й холодно, без глибшої надуми, сказав:

— Воно вже зайшло...—при цьому відкинув мертву руку юнака. Змірив лагідним зором стареньку Марі і, скриваючи біль на обличчі, подиктував:

— Готово!

Поправив на собі мундир і вийшов з хати. За ним вийшли жовніри з наїженими багнатами. Марі йшла посередині; знала, куди і за що провадять... Була спокійна і горда, що заслужила на таку кару. Тепер розуміла добре, чого вимагає батьківщина в тому кривавому танку.

До костела йшли люди з набожними думками. Здалека дзвонив дзвінок:

— Дзень-дзелень, дзень-дзелень...

Радісний, повний гармонії, голос зливався з потужно-настроявим „Аве Марія“.

— Моя найбільша вина, моя вина супроти моєї батьківщини, супроти синів і ближніх моїх!—била себе Марі в груди і ковтала солодкі сльози.

ЗЛАМАНА РУКА

I

Того вечора було тривожно. На шляху причаївся осінній присмерк і страх. По небу перекочувалися оливяні хмари й закривали червоне заходяче сонце, зривався вітер і глумливо шарпав верхами розпатланих деревин. З порту доходив вогкий подув і заносив гомін корабельних сирен. З кам'яних нужденних хат виходили селяни й рубачі, закладали руки на груди, похитуючи сумно головами, прислухалися до гомону гір і зникали знову в зачаджених норах. А довкруги все гори й скелисті облами в поважній мовчанці-задумі.

— Співають, чуєте, старий? Ідуть сюди. Вояки, вояки!

— Ідуть, — відповідали розбито дівторі батьки, перекидаючись крадькома зором, без слів. На обличчях рисувався біль, журба і завзяття.

— Співають; і як красно пливе та лунає відгомоном по видолах і ярах та пісня; як чудово, як хотілося б бути членом тих гордих піхотинців...

З за гори підносилася курява. Срібною серпентиною йшли жовніри, випливали з нутра: щораз більше, більше, а пісня ставала голоснішою й виразнішою, потрясала мовчазними столітніми стовбурами скель і розсипалася намистом по долині. За горами гриміли гармати й нещадно розколювали груди гордих гранітових верхів і з гуком зсувалися в ліниве море. В завулках села христилися жінки з переляком:

— Спаси-пане, спаси-пане!

— Ну, а що, Альба? Задеревіла?

— Авжеж, з радости. Може Джова навинеться, коли zostався в живих.

— Йому миліший був цісар, ніж наш король. Не так, сусідко?

Альба стояла оперта об мур і мовчки дивилася в далечінь; здавалося, мармурова постать жінки меркне, меркне і топить у імлі.

— Не вичікую нікого! Дивлюся на верхи німих свідків

і хочу просити в них пробачення, що лоно їх низької рабині видало на світ зрадника батьківщини.

На неї дивилися з докором селяни й шептали щось на вуха.

— Гляди, приходять „твої“ і зможеш решту їм віддати. Ти ще не стара!.. А батьківщині не даси нічого, не потребуємо!

Альба мов би й не чула докорів, — говорила півголосом до себе:

— І все когось сподіюся з дороги. Може думки розірвуть тюремні ґрати одному, а в серце другому наллють правди й розуміння?

Потім дивилася вниз, на пристань, на безкрає плесо океану, де бовталися барки й кораблі, бо захриплі сирени пронизували роздертим гомоном мертвецький спокій височин. — Чого вони гудуть, навіжені? — питала себе в душі. — Чому тривожать рубачів і гірників, наносять біль і сум? — Чому не гомонять про славу й перемогу?

Ішли до хат, а за ними неслася голосна вояцька пісня. Вона гинула в присмерку так само, як сухоребрі кам'яні колиби, роздерті впоперек ворота і повно накопчених у безладді хат.

II

Ніч була ясна. Вибухали стрільна й роздирали самітні верхи; стогнали люди в задимлених норах і під звуки стрілен виводили хором молитви.

Альба сиділа при стіні, слухаючи мову ватри. Букове дерево прискало, шарпалось, рвалося, тріщало; вогонь лизав підвішений на залізному гаку казан і крадькома висувався на кімнату. Альба скупчує думки, ледве примружує очі й бачить останній раз одинака перед собою:

— Куди ж ти йдеш та за ким, проклятий?

— Куди ж й куди, — гукає Джова. — Кудись вже йду, коли наставився. Пощо ж вам?

— Так—так. Підеш...

Вона сиділа захмарена й дивилася, мов сова, в обличчя Джови. А в ньому, як в дзеркалі: осінь, заноситься на сльоту, довгу й наїдливу сльоту. То здається їй, — іде стежками саду і зриває цюнайліпші ягоди винограду:

— Знаєш, Дандо, підховаємо Джову; обтешеться. Бог вирве нас з кігтів нужди й жебрацтва і дасть ласку зазнати гараздів серед моря ворогів.

— Певно, Альба, певно! — А увечорі, коли сиділи при

ватрі, — прийшли австріяки. — Ага, війна! — крикнув Дандо. — Чого вам?

— Ти господар дому?

— Ну, так. Чого вам?

— Збирайся і ходи!

Ранками почала ходити до старших. Скрізь повно війська, мужви. Заструплені лица паршивіли, а очі горіли вогнем, вилазили наверх. Стояли вози, шатра, гармати, кухні, лежали покотом на землі й на мурах, дерли хліб й годували німі, непривітні писки. Переступала напів непритомні тіла, шукала старшин, допитувалась. Дарма. З неї насміхалися та ще й залицялися, розбишаки.

— Так дайте хоч побачитись! Перекажу, розвідаю, — це ж мій чоловік законний, іроди. — Та того й тільки було. Запроторили кудись і слід за ним пропав назавжди. Носила, дурна, оберемками хліб та сало, носила мило, цукор, бо пообіцяли побачення. Перев'язувала запухлим рани, давала води. Але Дандо пропав. Потім залляли дощі долини, проганяючи бійців у безвість. Відійшли. А вона виходила ранками на узбіччя гір, на обвали скель, і розглядалася; довкруги був спокій. Поламані оливкові бросквиневі деревця самітно стирчали, обдерті від ягід і гілок.

Данда не було.

— Аж одного дня переказали, що вестимуть ув'язнених до пристані. Джова! Яка була радість для мене! Вибираюся ранком, — а в селі повно жінок у святочних одягах, немов до процесій ідуть. Тільки я, одинока, набрала драних лахів на себе і йду. А з гір сходить безліч барвистого війська в долину. За серце стискає. Тулю тебе до себе і перескакую камінчики. Добиваюся до рядів, до пристані. А там крик, вереск, шал. Вояки б'ють прикладами, не пускають. А народ сходиться, бунтується, аж поміст колихається. Під ним вода булькоче, здається, трісне, пропаде. Добиваюся перших і кричу щосили: — Дандо, Дандо! — Але чи в тому пеклі почув би хто мене? А в'язнів не злічиш. На корабель ладують, мов свиней. Рвуся й перечислюю, дотикаю, накрикую; придержую поли кабатів і тягну до себе. Серце горить і никне: немає, пропав. Заглядаю, — а там останні. Пробиваюся, розштовхую жовнів. — Дандо, Дандо, це я! — А коли вже сходили на корабель, — я вхопила його за поли:

— Не пущу, юди, іскаріоти! Не дам!

Та його тягнули ланцюгом, а я волочилася по помості, випнявши посинілі руки.

— Дандо! Не лишу, не пущу!..

Відірвали. Закипіла кров, як вулкан, і мимохіть напружилися жили у руці, що знімалася в божевільному темпі до віч жовніра. В тому менті крісовий приклад опав тяжко до помосту, а за ним повисла безладно моя надламана рука. Ніхто навіть не прийшов рятувати; дехто копнув, мов собаку, і залишили мене безтямну на помості всю ніч. Такий був початок, тоді ти був ще малим...

Джова слухав і липав каламутними очима, мнявся і якось боязко ловив жмутки непов'язаних думок.

Криваво сходило сонце. На лінивому плесі моря гойдалися злегка байдаки і гналися у далечінь. З гір заносило холодом і загадковим неспокоєм. Тоді виходив Джова; швидко, рішуче і радісно, а за ним сумно гляділи очі рубачів.

— Джова, Джова! Лишаєш мене одну, одну... Альба потім верталася з того шляху, кудою пішов Джова. — Кажав: — Не лишу, мамо, вас. Бо хто боронитиме стару хижу? О, як стану жовніром, то змию ганьбу нерозумних і вас захищу. — А ось як захистив!.. Такий Джова! Брат на брата став і проти Бога підносить руку. Бо хто проти своєї батьківщини, той проти Бога. О, коли б Ти хотів карати, то зроби з моєї утроби смердюче багно. Тільки Дандо пішов, як святець, за батьківщину, за її мільйони.

По верхах гір звивалися пастухи, перескакували зручно рівчаки й долини, перекликувалися лунким знаком. На стежках ще юрмилися рубачі, чорнороби, мулярі, гірники, портіві робітники й шмуґлярі, перекидаючися словами, і ліниво зникали в загородах.

За ними верталась Альба до своїх воріт, потім дивилася довго на мертвий шлях. Очі запливали кров'ю. На устах помалу й виразно застигав великий материнський проклін.

III.

Одного разу долетів до оселі виразний вояцький спів. Альба нашвидку й жадібно розгорнула темнокольорову хустину, розчинила широко очі і уста та спазматично ковтала в наболілі груди повітря. Обличчя помалу роз'яснювалося, розбігалися накопичені зморшки з чола, а ноги мимохіть несли її до воріт:

— Чуєте? Співають. Гарні бойові пісні. Здається, вже чула їх десь, пригадуєте? — Зупинилася замислена нахвилину. А думки бовталися, шарпали мізком, а серце їм

відповідало: пок-пок-пок; але що це воно? Прошибляє радість, а груди тяжіють, як мішки. Смерть? Невдача? Чи не будуть це наші розсміяні, веселі хлопчики?

Тимчасом люди бігли, миналися у глибокій мовчанці. Альба нашвидку кинула зором, нервово зібрала брижі отяжелої спідниці, що пленталися довкруги, затиснула сильно у жменях і подалася вділ, до пристані. Здавалося, перепливала перешкоди легким птахом, ледве дотикала карлуватих оливкових деревець, стрибала то вниз, то вгору; все пурхаючи, зникала з-перед очей зрадливої юрби. Ось минула вже перші хати пристані, кинулася у вулички і, потрясаючи головою, затягалася вогким повітрям. Вугляний дим тяжів, душив, давив, закрадався в груди, кружляв шумом в голові. А в місті брязкіт пере-скакував по каміннях і уперто свердлив у череві. На рогах стояли суворі сторожі.

— Не бачив? Чого розтворив рота до мене? Це я, Альба. Біжу у порт, біжу! — Вона казала їм багато про себе. Кляла, кричала і втихомирювалася. Ось добіжить до одної вулиці, а там повно народу. Стоять рядом, товпляться, кричать, кидають шапками в гору і співають. Альба слухає і сміється. Так, вона їх знає: чула їх в перших днях, коли покидав Дандо рідну хату, покидав свою батьківщину.

Альба стояла збоку й дивилася. А вулицями йшли люди, жовніри з високими рушницями, а на них — блискучі ножі. От і її щось тягне до середини, і вона підходить. Під'їжджає старшина.

— Ми прийшли звільнити вас! — гукає до юрби. Наш цісар дає вам свободу! Тіштесь і радійте! А довкруги замкнулися роти і нічого. Мовчать. Лупають очима на гарні шапки і намащені лоби. — Чого ж мовчите? Чому не кричите „ура“, чому не радієте? — накидається той і періщить нагаєм, аж спина горить.

Тоді Альба ворухнулася й підійшла до перших рядів.

— Пустіть мене! Пустіть! Це я, не знаєте? Невже ж не знаєте мене?

— Не знаємо! Не знаємо! І чому то старій бабні ще пхатися на ножі? Не бачите?

— Пустіть, бігме, пустіть мене! Ото, людоньки мої добрі, ото, падоньку ти мій! Задавлять, а не пустять! Та Альба таки просунулася вперед і зупинилась. Попереду переходили навантажені жовніри під незрозумілу команду. Вип'ялені очі гляділи втомлено на людей. Молодий старшина кричить за ними, підганяє, аж піниться,

що аж жили рвуться. А бляшки на грудях побренькують і мотаються за шнурки. Потім зупиняється напроти Альби і дивиться. Обличчя пучнявіють, грубіють, вилазять наверх очі, підкружені кров'ю.

— Джова! — блиснуло в неї. Напружила зір: так, це він. Без сумніву. Вона хвилюється, перекидається з ноги на ногу, рветься вперед, розмахує руками, кричить: Джова, Джова! Але жовнірська пісня її заглушує.

— Джова! — крикнула голосно і випростувалася. Брови сильно стягнулися, бухнула кров до лица, затряслися груди, виступила з ряду і підтюпцем звернула в сторону старшини. В юрбі постало замішання. Хтось крикнув: — Альба! — А вона повагом зміряла постать стрункого старшини від чола до ніг, обдивлялася по нашивках і бляшках.

— Ви-и? — майже з острахом вимовив Джова і подався, щоб пригорнути згорблену жінку. Альба віддула гнівно уста, приступила близько його грудей і поклала на них свою надламану руку, мов хотіла обняти дужі рамена свого сина. Потім випрямилася, шарпнула по грудях зламаною рукою, аж тіло Джови захиталося. Роздерлися нашивки в половині, брязнули бляшки і з дзенькотом покотилися під ноги, а шнури повисли, як обмоклі посторонки. Джова спершу здригнувся, кинувся, заворушився. Хотів підняти руку, але став, мов закам'янілий. Очі отворилися широко, дивилися понад голови всіх далеко, шукали, де б сховатися, втекти.

— Мати не простила і не простить! Негіднику!

Альба ще кинула грізним зором і з гордо піднесеною головою перейшла остовпілу вулицю.

ПРОБУДЖЕННЯ

I.

Малий Джуліо дуже ненавидів суворі церемонії за їдою. Стара й патріярхальна форма за столом — видавалася карою, особливо за пустоту й непослух. Бо тоді забороняли йому баламкати ногами, надуватися й кривитися на кислоту. Мама гримавить за довбання в носі, а найчастіше тато хапають за ремінь. Але Джуліо, бувало, хитро використовує кожну хвилинку часу. Якщо мати стає в обороні, то, користуючись нагодою,—нагортне собі масла або меду, деколи й на бублики наважить. Проте, він любив обох; особливо любив слухати тата. Йому зовсім не трудно висидіти за столом, якщо тато розказують цікаві пригоди й події д. я. Бувало, підкрадаючись, заглядає: якщо тато вертають з праці, вимахуючи бич вном, Джуліо перебігає дорогу короткими стежинками, чимскоріше сідає за стіл і вичікує хвилини, щоб якнайскоріше засипати питаннями, заки тато встигнуть обмити замурзані руки.

Але тепер сталося інакше. Гарячої суботи вертався батько до хати. Ширококрисий капелюх на потилиці, бичівно радісно висвистує при боці, голова танцює весело на в'язах й усміхнено вітає кутки своєї загороди. В хаті вже накритий стіл. Джуліо хотів ненароком вискочити з питанням, але батьківське обличчя видалося йому надто поважним. Підсунув ближче своє сідало, сьорбнув кілька разів юшки, щоб звернути обов'язково на себе увагу. Він напевно отворив би скоренько свої уста і приневолив би батька покоритися.

— Є одна важлива справа, дорога!—звернувся батько по хвилині до матері півголосом. Недавно згадуваний виступ наших таки відбудеться. Батько уважливо розглянувся, кинув пильним поглядом на Джулія і докінчив ще тихше:—Сьогодні мене повідомлено, щоб і я взяв у ньому участь...

Отже все пропало.

Джуліо був переконаний, що батько сьогодні вже не

скаже з пригод нічого, а решту примусових довгих туртур за столом доведеться перевести мовчки. Але те по-важно-суворе обличчя батька! Зовсім не віщує чогось доброго. Сьогодні такий гарний осінній день, а тут насилу треба терпіти все: спокійно напихатися їдою, вітатися з батьками й преспокійно відійти до своєї кімнати. До книжки. Ух, та проклята книжка! Але, що означало б оте „важлива справа“, що так турбує батька?

— Похід вирушить вантажними самоходами, а решта прилучиться по дорозі, з місць...

— Хто знає, як спалахне пожежа? Не забувай про важку дорогу, про скритість і рішення революціонерів, про відповідальність.

— Подумай, дорога. Мене потайки повідомлено: вранці переберуть владу. Якщо я прилучуся з моїми до чоловічої маршової колони і зйду з ними з гір, щоб перетяти дорогу...

Джулію кинувся. Про що властиво говорять? Що значить марш колони? Мабуть дивні справи, коли батько за кожним словом гримає вилками до полумиска, розкладає папери й перечитує щось зовсім пошепки. Значить, важливе. Тепер наставив уважно вуха. Старався запам'ятати кожне слово і нав'язати його до справи. Але не йшло.

— Так, зовсім певно: Рано о четвертій годині пересунеться марш перших лав через наше село...

— Через наше село?—скрикнув нагло Джулію і витріщив великі сині усміхнені очі. Хвилину стояв, як закам'янілий, а потім ніяково схилив голову до гранки стола і скрутився під напором чотирьох очей.

Батько змішано перекинувся з матір'ю:

— Смаркачі мають мовчати при столі! Наївся? Гони до книжки! Швидко!

Джулію з'їхав з сідала, шморгнув відважно носом і пішов попри батькову випрямлену руку. Що за грізні слова! І хто б цього міг сподіватися? Це ж образа — гримати на нього так просто і сухо, ще й смаркачем називати. Ух, який він злісний. А знати б конче, про що вони говорять. Нарешті замикається у своїй кімнаті, підходить до ослона й зупиняється. Чути, як говорять, і от він навшпиньки підкрадається до дверей і зиркає крізь шпару: „вони“ сидять напроти себе і розбирають справу:

— Цього вечора я приготую все. В кімнатах щільно позамикати віконниці й наказати безоглядний спокій.

Треба пильно стежити за рухом. А завтра о четвертій годині рано... Думаю, що тобі все зрозуміле!

Завтра? Джуліо ще раз поглянув крізь шпару і впевнився. Батько був зовсім поважний. Був навіть добрий, здається, найліпший за всі часи.

II.

До вечері засідали вчасніше, ніж звичайно. Вражав святочний настрій. Мати якась подразнена, непевна, батько зате вдоволений. Багацько думає і посмикує короткі вуса. Джуліо сидить на своєму сідалі, гнівний. Це завважив батько; йому, мабуть, стало жаль, чи так—для іграшки—зиркнув на нього:

— Надувся, бачу. Нічого, мабуть, не доспав своїх годин. Завтра буде тітка, будуть товариші. Для тебе теж...

— Слухаю, тату. — Хлопчина м'яко вицідив останнє слово і змішався якимось. А проте в середині росло обурення; хотів якнайскоріше шмигнути з їдальні, виплакати на самоті, зігнати злість на важких, лінивих подушках. Мати зірвалася за ним, але батько чимскоріше задержав:

— Такий великий смик! Підеш до ліжка сам, Джуліо, ні? Прийдемо ще на добраніч.

— Так, тату.—Здається гепнув дверми, аж за серце вхопило. Зупинився перед тахлею великого дзеркала, щоб переконатись. „Такий великий смик“. І чому це батько назвав його „смиком“? Він не такий вже „смаркач“; ось великий зріст, поважне обличчя, вмє нахмаритися, затискати кулаки. Зовсім, як старий, як батько. От, якби він сьогодні вже був більшеньким, стукнув би кулаком і заборонив би називати себе „смиком“. І що воно таке, той „смик“? Гм, мабуть, щось, коли батько так кличе.

А сон тимчасом справді мучив. Джуліо скоренько зарився в тепло, загасив світло і пірнув думками у світ. Ось—завтра рано. Справді, цікаво знати, що це і пощо вся ота комедія? Ні, мабуть, важлива, коли говорять тато, радяться і пляни укладають. Я мушу... Але ось увага: до його кімнати заходять батьки і світять. Джуліо прикидається, що спить і дрібно дихає, а рівночасно стежить думкою за найменшим порухом ночі.

— Добре, що спить; примикай щільно віконниці, щоб не заходив ранній гамір до кімнати. Накажи служниці, щоб ранком не будила його.

Мати докладно виконувала батькові накази, пересувалася по кімнаті навшпиньки і все приговорювала пошепки:

— Як гарно в такі хвилини вимовляти слово батьківщина...

— Так, дорога. Прийде день, і він перетворить оте слово в щось величавіше, ніж досі. Завтра о четвертій ранці. З усіх провалів злетяться перші вістуні, щоб...

Двері тихо замкнулися й останнє найважливіше слово знову залишилося таємницею. По хвилині Джуліо зірвався з постелі і попробував віконниці, що виходили на рундук. Відчинялися легко, не скрипіли. Перевтомлений думками і сном, заспокоювався.

— Ранок...—Робилося тепло, солодко, приємно. А він так любив спокійно спати...

III.

Джуліо навпомадки розхилив двері на рундук.. Холодний вітер трохи морозив, але було приємно. Котра це година? Чи довго чекати? В хаті мертво, в селі також; лише вітер шушукає на гілках, а в середній кімнаті хропе стара служниця. Хлопець пильно позирає, чи хто не над'їде, але дорога пуста. Вона в'ється ліниво довкруги гірських хребтів, ген-ген, в захмар'я і никне. Зникає зовсім. А холод дошкуляє. Джуліо загортається і хоче ховатися в кімнату. Аж тут з-за горбка розсипається яскраве світло. Забилося серце, найшов страх, озирнувся: немає нікого. Світло знову. За ним повно навантажених самоходів; пруться, добігають сюди. Бачить таємничі постаті, вкриті плахтами. Джуліо випростовується, росте, радіє: в ньому народжується щось нове, незнане, невисказане.

В хаті зашаруділи кроки. В Альбіні затріпався дзиґар і протарабанив. Значить, б'є. Четверта? Джуліо спритно висмикується, затискає шапчину і женеться ген, в поля. В голові в'яжуться пляни, стежки. Під ногами кричить сухе пруття, ріже вітер до вух, липне холод до тіла. За ним зірвалися любимці-пси, гупають чийсь кроки:

— Джуліо, ліо-о-о!—відбивають стіни скель. Це мати. Але шкода. Джуліо добігає до коліс, хтось висаджує його на верх, кидає ним на скриню.

— ...ліо-о-о!—заносить відгомоном. Шкода матері. Але нічого, він не може вернутися; йому здається, що він мусить їхати, мусить і все. Сідає, шукає вигідного місця;

щось душить настирливо руку, і він насильно висувається. Напушується і гордо відкидає взад.

— Зовсім не пізно, Джуліо...

Батько. У саяві світел купається його обличчя. Очі рвуться, горять, тремтять, як розчинені радісні уста. Джуліо ще не бачив батька таким; забув вчорашнє, миттю кинувся йому на груди і сильно притиснув до себе.

— Будеш в мене великим, юначе.

— Юначе,—повторив з притиском Джуліо, наче розумів весь зміст того слова.

ЯНІК

I.

Янік мала всього вісім років і тому часто негодувала. Бо вона почувала себе більшою, старшою, дарма, що з нею так гралися навперегін вдома. А вже найбільше дядько Василько і той школяр, збитошник Нестор! І не згадувати б їх, жартунів таких.

Вони заходили частенько до її батьків, говорили про всячину, читали книги, а опісля переповідали собі пошепки довгі, таємничі історії. Страх любила вона такі сидження. Нераз, коли не брався сон, крадькома заходила туди послухати розмов. З того часу вона добре запам'ятала собі „Кобзаря“, і такі дивні та гарні історії про стрільців, про їх подвиги. А все це таке поважне, таємниче і таке миле, що спокій насуває на розжарені повіки. І в тому всьому згадується якась Україна. Що воно таке? Запитати б у батька? Ану ж, нагрімає лиш добре і тільки? Проте, вона вірила, що Україна—це мусить бути щось велике і нерозгадне, без якого татові й дядькові Василькові не жити.

Була неділя. Прийшов збитошник Нестор і дядько Василько. Спершу говорили про всячину, опісля батько взяв якусь книгу і читав голосно. Нестор вертівся, пустишив, але мама нагримала, і він справді зацікавився читанням. Дядько Василько хмарився, морщив брови, кидався. Залягав неспокій у кімнаті. Янік теж слухала пильно і повільно витворювала власний світ. Вона виразно схоплювала батькові слова. Ось полями йдуть перемучені стрільці. Широка пісня заливає лани, села, селяни палко їх вітають і хліб і сіль із хат виносять...

Янік слухає і на батьковому обличчі стрілецьку картину розмальовує. Вона вже знає дещо про стрільців. А коли батько в них зачитується глибше, Янік крадькома зсувається з лавчини, бере батькову палицю і знімає нею стрілецьку шапку із кілка. Шапка з вирізком, шита в трикутники, і заносить від неї таким дивним і п'яним запахом, що аж хочеться на ній примкнути стомлені повіки.

Вона така велика і важка, але на голову добра. Опісля стягає з постелі військовий кабат. Тато часто святами його надягає і отак покладе тоді на вереті, як відпочиває. Янік загортається в нього, відхиляє двері, просувається навшпиньки і виходить на ганок.

В цій хвилині на вулиці якийсь шум народжується. Пристає рух, а голос барабанів лунко розноситься провулками. Янік придушує подих, затримується, жадібно слухає, а схвильоване серце дрібно калатає під кабатом: пок, пок, пок. Хто це буде, стрільці може? І вона мимохіть притискає на голові шапчину, заціплює бляшані гудзики в кабаті, легко перекочується на поріг, на ступки, хапає якесь пужално і нашвидку притискає його до рамен, як, бувало, робив збитошник Нестор. Тілом перебігає дрож, уста заціпеніли, що й слово не пролетить. Перед очима виринає простір, поля, широкі рівні поля, а на обрії виринають татові стрільці, зовсім як в книзі, навіть з пісню на устах. А за ними, за стрільцями, виринає ніби Україна. І що ж вона в порівнянні з тим, що прочитували тато? Але хай там. Немає часу, тупіт наближається, а барабани б'ють так сильно, що аж голова заворотом ходить. Янік виструнчується, широко дихає грудьми, пробує крикнути, ворухитися, аж тут... І в одній хвилині все гасне, і світ розбивається на багацько непотрібних черепків. Їй стає ясно. Це не стрільці переходять, це хлопчиська, яких вона бачить майже щодня. І ось зникає все, мов сон, її обливає сором, злість, ненависть до всього. Тоді нагло повертається і наступає нещасливо на татові чоботиська. І хто їх сюди прикликав? Ух, яка вона недобра; ще більший сором насідає; аж вуха прискакують вогнем.

— І чого ти штуки виправляєш? — накликує мама і впускає її до кімнати. Янік і без цього йде до постелі, кидає злісно пужалном, замахується на кабат, але швидко зупиняється. А потім плаче, плаче, як ніколи досі. До когось чує такий страшний жаль, але не знає, що має вдіяти і на кого позлоститися. А тут вони ще на ганку. Навіть не дивляться за нею, не пожалують її, не запитать ні про що. Ух, яка вона злісна. І віддуває устами, гатить рученятами шосили в подушки, потім встає і передумує. Йде до вікна. Вулицею переходять хлопці військовою лавою і тарабанять до кроку. Курява накриває голови розсміяних хлопців і тулиться вперто до віконних шибок. Тепер їй робиться жаль, чому вона не може так маршерувати, але в стрілецькій шапці і в татовому ка-

баті. Правда, він ще заважкий і обвислий, але ж це татів кабат.

Саме зайшли в хату. Збитошний Нестор припадає до Яніка, обіймає, пестить, грається і приговорює. Дитячі обличчя ясніють, радіють і зливаються в одно. Дядько Василько похитує звільна головою і каже півголосом:

— Ми не самітні. Нас захоронять на старість.

Тато Яніка годиться і похитує мовчки головою. Потім наближається до постелі, бере Яніка на коліна і гладить густо розкинене волосся. Вона не пручається, але не хоче татових пестощів за той сміх.

— Ну, заспокійся, Яніку. Тобі здавалося, що це переходили наші стрільці. Бідна, Янік моя. Забула, що ми не в Україні, а на чужині.

Тепер вона забуває про все, витирає заплакані оченята і питає батька:

— А що це таке, тату, Україна?

— Це наша рідна земля, дитино. Там наша хата, там наш великий і багатий край, там живе багацько-багачко таких українців, як ти, як Нестор, як дядько Василько, як тато і мама. Вони взаємно любляться так, як ти любиш стрільців.

— А чому ж ми не йдемо додому, тату?

І батько розказував, а Янік слухала чарівну казку про життя в рідній стороні, морщила чоло і потроху примикала очі на батькових колінах. Шапчина перекручувалася вирізком, а військовий кабат обгортав її сонне тіло серед мертвої тиші.

II.

Літом вибиралися в гори. Тато з мамою лаштували клунки. Янік бігала по кімнатах і собі турбувалася всім. Дядько Василько веселий і радісний, а Нестор, як вітрогон: пустує, гомонить, та перевертає наскладане і вдома, і в горах. А в горах багато сонця і спокою, вітер шукає листками, дрючиться розпущеним волоссям Яніка, то спихає вниз, то нагинає, мов деревину, до землі. А Янік йде проти нього, напирасється, кидає поглядом на обрій і дивиться. Широчінь така велика, що оком не схопиш і думкою не вловиш. Тоді приходить батько, гладить її, голубить і розказує таку всячину, що й до ранку не наслухалась би.

— Така, Янік, широка наша Україна. Де там! Ши-и-рша, бі-і-льша, а що вже гарна, то другої в світі немає.

Чужі тепер там панують, а стрільці, сини її, чужиною волочаться без хати і хліба...

Чужі. Тепер Янік уже знає, хто вони. Вона вже знає ба-гацько, тепер вже і тато скоріше щось розкаже, бо вона, справді, вже велика виросла. Ніхто її не займає, що мала та й нічого не знає. А тато частенько називає її козачкою. А чи вона дійсно колись нею стане? Зовсім певно. Ко-лись туди пойдуть, от тоді вона завзятою буде. Це нічо-го, що так далеко. Але вона туди таки піде, хоча б і пішки.

Увечорі розпалюють велику ватру серед поляни і розповідають дивні історії. Янік слухає і запам'ятовує. Потім проймає її сильний жаль. Вона не може знести того всього. Вона бачить довкруги самих мужчин; повно і скрізь мужчини. Вона, здається, до них не належить, її не хочуть брати з собою. Чому і за яку кару? Вона не хоче і не може більше мовчати. Янік скрикує і притуп-тує сильно ногою до землі. Батько зразу сердиться, далі сміється, і дорікає:

— Ах, ти-ти, козачко моя дурненька!

Янік ображується і гнівно відходить. Шкода їй тата і мами. Але вона нічого не порадить, бо вже „така“, бо вже раз рішилася бути козачкою і тільки. Тому чує від-разу до всіх, хто з неї так насміхається. Хоче забрати-ся кудись, щоб ніхто її не любив, не жалував. Піде пас-ти корови. Хай і пастушка, забута і негарна. Хай тоді всі пропадають за нею, хай плачуть, просять і співчува-ють. Але вона їх болю не відчуває, відпихає їх руки, відвертає до стіни обличчя і відказує рішуче:

— Пощо вам тримати мене і обтяжуватися? Викиньте з хати, а ні, сама піду. Піду від вас назавжди далеко-далеко. Хочу бути козачкою!..

І ось вона викрадається з хати і йде. А сльози, дитячі теплі сльози, сипляться їй бруньками по обличчі. Але хай. Вона раз рішилася і тільки. А тут гірський вітер кладе на неї свої холодні долоні, тілом пролітає дроз, кругом виростає необнятий страх, і вона мимохіть ки-дається батькові в обійми.

III.

Пізня осінь золотила верхів'я кипарисів. А за ними притахала синява даль неба, овита червоною каймою. Заходило сонце і приносило з піль прохолодь. Такого вчасного присмерку на ґанку придорожньої хати перепо-

чивав родинний спокій. Янік гралася свobodно і ніяково слідувала за Нестором. А він, колись збитошник, сьогодні задуманий і неспокійний. Засіяні першим пухом губи затискалися, очі нерівно блукали, то знову гляділи у просинь пригаслого обрію.

На вулиці зродився раптово рух. За провулками відозвалася сурма, піхотинці рівним кроком виступили на шлях. Янік зірвалася і непомітно зрівнялася з Нестором. Вона вже не боїться барабанів, не глядить боязко за кроком і не хоче себе обдурити раптовим випадком. Вона слідує пильно за твердим кроком піхотинців і ловко перехоплює шарудіння ніг за плотом веселих смільчаків вулиці. Тоді виступає дядько Василько, пригортає Яніка і Нестора дужими раменами і каже до батька:

— Як це нагадує походи нашого зриву!

Батько Яніка обливає його теплим зором.

— І ще як нагадує. А подумати, як важко було нам чогось домогтися.

Звідси починається спогад про минуле. Батько Яніка затагується п'янко сивим димом і перекладає живими образами історії. А воно було так: Одного ранку в хаті настало пекло. Озброєні вояки почали викочувати скрині і клунки, забрали все з шухляд і пакували тісно одно на одному. Хтось ще приходив то відходив, допитували домашніх і загрожували в груди крісовими прикладами. Мати щось запивала і пильно оберігала малесеньку Янік від напасливої мужви. Геть перетрусили хату, навантажили бричку добром, а опісля взялися до нього:

— А ти підеш з нами!

— Та за що, прокляті, за що? — викрикувала мати, піднісши високо Яніка, а руки так і застигали бадиллям в повітрі. А він ледь на ногах тримався:

— За що вам моєї крові? За який гріх катуєте?

— Побачиш, та не зараз! — відказували ті і нагаями списували напняту спину.

Чому не зараз? Ух, як то хочеться знати тепер, тепер і ніколи більше. Вона виходить до сіней, чи не зустріне когось. І хто б це мав приходити в таке пекло? Не зна-ти. Аж ось справді надходить дядько Василько. Щось вимахує, показує руками, а сам тимчасом полошить ко-ней, зчиняє гамір, крик. Бахнув постріл, і метушня така знялася, що годі всидіти було черепові на карку. Здава-лося, що роки минали, і світ на черепиння розпадався. Потім дядько Василько на цю ж бричку поскладав усіх разом і пігнався на поля, аж курява очі проїдала. На

дворі спека, бездощів'я, вісюги сипляться на рапаву землю, невіддзя страшне, ані подумати про перепочинок. В такий час покидали рідну землю назавжди.

Янік слухає, жадібно слухає, припадає до татових колін і майже скрикує:

— Як страшно, тату!

Тоді Нестор зривається, обіймає міцно Яніка, тулить до себе, обтирає вогкі очі та усміхом збитошника заколисує спокій.

— Ми не самітні, правда, Васильку?—впевнюється мати.

Дядько Василько кладе руки на буйні дитячі голови і переконує свої думки:

— Не треба розливати нашу кров між чужими. Ці діти збережуть її на майбутнє. Вона захоронить їх безкорінне життя на супісках, а в ньому тайну рідної землі.

— Вони збережуть на майбутнє, — прошепотіла радісно мати і зупинила зір свій на схрищених руках дядька Василька.

Проходять тихого вечора спадала пухнатою габою на оселю. Ятрило сонце. Вечірня позолоть заповідала інший світ.

ЗА ЗЕМЛЮ

В селі всі казали, що такого парубка ніде не знайдеш. Дав бо йому Бог незвичайну красу. І брови у нього рівні, гладенькі, мов оксамит чорні, очі—як дві краплі роси. Голубі-білі-голубі. Барви кудись губляться. Як свердла. А подивишся на нього,—так втопишся у безодні і забудеш себе...

В селі весілля. О, це вода на його млин. Що живе та ходить в околиці—стрімголов летить, щоб глянути на нього, подивитись, що це за парубок...

А дівчат, як маку. Не злічиш. Усе тут блищить, миготить і вилискується. Усе пре туди, де гарний парубок Василь Луків гуляє.

А він танцює. Не звертає навіть увагу ні на кого. Потанцює з одною, бере другу; йому і не в гадці, що дівчина так мило глядить у його вічі.

Не звертав на ніщо уваги. Завжди він собі сам. Ще був підлітком—сам, доростати став—також сам. Непомітно і парубоцькі літа крильми злопотіли. Так йому тридцятка вселилась на карк, як реп'ях.

Що вже йому не натовклися, не наговорилися: женися, Василю. Не поганий ти, та й жінку знайдеш до людей. Прикро самому! Женись.

Та у Василя своя натура: ти говори своє, він послухає докладно твоєї науки, а опісля скаже одне: ні і ні!

Йому так краще. Був мовчазливий, не любив звертати увагу на завіртішне життя,—це завжди було для нього мале, смішне і малозначне.

Був одинаком у батьків. Коли ж вони померли—то прийшлося йому гірко бідувати на двох смужках землі. І хата в нього, що крий, Господи, і заступи.

Він не журився цим. Орав свою нивку, цілував її, пригортав. Співав їй пісні, гімни. Він любить її. Це була кривава праця його батьків.

Він любив природу—світ. Було: стане собі на скибі, дивиться усміхненим обличчям навколо, у простір, у всесвіт. Зір його, гадки—продираються крізь кордони мряковин і глядять туди, де вірить людська душа, що

спочине після життєвих турбот.

Вітер на своїх дужих крилах колише його гадки. Він замикає очі. А довгі-довгі кучері граються з вітром.

Припаде до ріллі, обійме її, обцілує:

— Чарівна земле. Люблю тебе. Я чую, що ти рідніша мені, ніж мати моя. Я дістаю від тебе таку силу, могутність, що ніхто не зрівняється зо мною. Мені здається, що нема нікого дужчого; я пан і володар світу, я сила і закон. Кланяється мені всесвіт: зорі і сонце, місяць і небесні простори. Я повний сил і віри, бо люблю тебе, моя земле! Я твій. Я є частинкою тебе...

* * *

Деякі згодом сміялися з нього, що в землю закохався. Уважали його божевільним, збитим з дороги.

Навіть лякалися його, як несамовитого.

А Василь був веселий. Не жив в достатках, гірко біднував сам, але вдоволений був. Куди ішов,—завжди співав. Не цікавився людьми, що крізь віття вихилили за ним пузаті пики і пильно приглядалися йому, бо зблизька боялися.

Все, що навколо нього жило і ходило—байдуже йому. Він співав пісні-подяки, що він сильний і здоровий.

Як день божий настане—усе в полі. Раніше від всіх і пізніше від всіх. Він любив вільний вітер в полі, любив слухати казки широких піль, що стільки нашіптували чарівного, наче б гартували, сталили його духа.

Було б може і далі плило з добром, коли б не війна. Його одного, молодого, міцного юнака не пожалували. Просили й люди—та де вже там. Війна—наказ. А що він любить ріллю, свою чорну скибу—це їм байдуже.

Вдягли в мундир, озброїли. Зробили жовніром: боронити „землю“, казали.

Боронити землю. Так. Василеві не треба цього аж наказувати. Він завжди готовий до оборони землі, тієї землі, яку так щиро любить, любить всією душею і цілим серцем.

Але його погнали боронити не цю землю. Та навіть не боронити. Він переходив через чужі країни, як наїздник під лискавками ворожих поглядів тих народів, що їх завойовувала армія, до якої він належав.

Ті погляди кололи Василя, як розпалені шпильки. І здригалося від тих уколів ціле його тіло, терпіла безмежно його душа.

І в часі походів через ті країни, і в той час, коли закритий в окопах стріляв у „ворога“, з його думок не сходив рідний край, якого плюндрували не тільки вороги, але й „свої“. І здавалося йому, що там, у рідному краю, його брати кидають такі самі блискавки гнівливих поглядів на тих, що їх „визволяли“.

Він хотів бути там. Хотів би принести рятунок своїм братам. Але наказ каже йому проходити через чужі країни, серед ворожих поглядів тих людей, що так само люблять свою землю, як він. Не менше...

Аж одного разу...

Кидався на соломі, але чому саме тут, не знав. Знав, що біля нього кругом лежало, як порізаних баранів, безліч. Всі кричали і стогнали так само, як він. Чи їх боліло, пекло, як його?

Бо його пекло. Ні, не пекло. Його хтось різав по живому тілі тяжким тупим ножем, бляхою, залізякою.

Хотів підняти руки та стиснути колись крицеві п'ястуки—та не сила. Опали вони, як важкі довбні.

На нього не звертав ніхто уваги. Таких досить було, що з болю проклинали себе і світ. Прийшов присадкуватий фельдшер і міцною рукою прикував його знову до „постелі“.

Василь качався з болю по барлозі. У нього бік поторощений і голова. А від нестатків, нужди і бруду вчепився тиф. Рятунку не було.

Він проклинав і взивав помочі. То знову плакав і молився до своєї скиби-землі. Наче б був на ній: обіймав її, обцілював і сльозами зрошував кожну грудку.

А в суботу, коли недуга добре взялася до нього, під вечір його не стало. Кудись зник Василь непомітно.

* * *

Було по війні, чи тільки так змінилося все... Ні Василь, ні люди цього добре не знали. Бо гармати гримали, але ніччю й по лісах, як перше; люди зникали з ночі на ніч, і лише мости стогнали під навантаженими драними вагонами. Така влада нова настала, казали, чи що. Все ніби переродилося. І порядки нові завели і мова, ніби, нова загомоніла, все не так, як бувало за парубоцьких літ Василя.

А про Василя і чутки не було.

Хатина на бік подалась. Кругом бур'яном поросло. Вона стала пострахом для села. Усі боялися увечорі пройти

туди: казали, що і Василя бачили, як до зір руки простягав, молився, то співав, то знову взивав володаря всесвіту.

Аж восени справді Василь приблукався. Не зайшов до своєї хатини, за якою стільки тужив. Приплентався, як тинь, такий винужденілий, до своєї-несвоєї скиби. Страшний він був. Обличчя вигоріле, очей десь не було, краса,— як місяць під захід.

Приблукався до своєї землі і ниць припав до неї. Цілував, пригортав. Так само, як тоді, зрошував слізми кожну грудочку, тулив її до грудей і обтулював грубими, потрісканими устами:

— Вернувся я до тебе. Не забув про тебе. Таки зібрав останки сил. Тепер я не дамся нікому. Вирвали тебе з мого серця визволителі. Але я й так висмокчу з тебе все, що маєш, а сили у тебе мушудістати. Нової сили. Такої, як був юнаком, коли то ще кохати тебе почав. Ти прогнівалась, що відійшов від тебе. Не мене винуй, не проклинай володаря. Проклинай визволителів. Гей, де ви, де, прокляті?

І підняв до мовчазних висот жовті, худі, як тики, руки. Обличчя хмарою грізною зайшло:

— Я дома. Я знов буду при тобі, буду знову таким могутнім, як тоді.

А під захід сонця знайшли люди Василя на ріллі. Лежав на ній. Пальці закопав у груди землі, а лицем обтулював, гладив уста вогкої скиби, що купалися в калюжі застиглої крові.

НОВИЙ ДЕНЬ

I.

Хвилі. Хвилі задуманого Ірі. Хвилі, як оливна тінь, встають, колихаються, як подільські липневі лани, і горбиною ніччю прилягають до роземіяних піль. А з піль, під осінню ніч, заносить густим, п'яним запахом скошених трав. Михась ступає спроквола, молитовно і запивається прохолоддю плеса, зап'янюється до безтями, наче б його груди вперше відчувли повноту і широчінь свободи. Вперше? Мабуть. І на згадку цього обличчя його повніє, переливається; думки стрибають і штовхаються. Перед його очима пересувається осінь. Зовсім така, як ця. Лише той спокій, зрадливий і закутаний спокій, що повис над теплими водами Збруча, був інакший. І ось він йде, неначе вчора. Шуварі шумлять і тривожаться на самоті. Про що вони шумлять, шуварі оті? Чи про цю тахлю розжареного обрію, що купається в воді? Михась стає і дивиться: вогні. Скрізь вогні здійсмаються, аж під дах, а в них, як сарана, щось мотається, танцює, шаліє. Нараз чує постріл, два, тисячі. Рев шарпає землею і, здається, ніч, червона ніч, налягає на лани. Він зривається і йде, біжить, стрибає, хоче кричати, але щось холодне, важке, пронизливе давить його груди. За п'ятами чує спів чи рев голодних хижаків, а серед нього зов, як крик:

— Мальчік, мальчік...

Але він не пристає. Летить ген, у безвість, далеко від крику і шуму. А тут ноги, як колоди. Ось-ось провалляться і сядуть, як пені. Михась майже без сил добігає до хати і стає коло перелазу. А там, на обійсті, повно мужви. Заглядають, ходять, плентаються. У кожного широкий, запухлий мазак з цибулькуватим носом посередині. Михась підходить ближче і майже з острахом викрикує:

— Тату, тату!

На крик виходить з хати батько в широких битих штанах, з розхристаною сорочкою, без шапки. Зривається

з болем і простягненими руками, як пробитий:

— Сину мій!..

Та в цю мить щось тверде розчерепило його обличчя, і полилася кров. Батько подався, мов не свій, не зойкнувши. Тоді ті, з широкими писксами, приложили до його плечей довгого ножа і, штовхаючи, пінали.

— Сину, мама!..— і звернув востаннє закривавленим обличчям, як з хреста знятий. Тільки й сліду було по ньому.

Мама. І ось Михась, п'яний і не свій, сходить стежинкою в город і спинається: засохле бадилля стоїть нерухомо, і лише де-не-де присілися останні купчаки, витріщивши бліді великі очі. А там, на болотах, б'ють поклони водяні квіти і соромливо ховаються в тіні темних, високих, як свічі, тополь. А таким запахом заносить від них! І в цьому спокої, при стежці, лежить мати. Непаче спить: спокійна, лагідна. Лише з голови спливає кров на довге, сіре, як смуток, волосся. Чому воно так? Його огортає жаль і біль, опісля прихиляється, щоб діктнутися тієї доброї, твердої, лагідної маминої руки. І в цю мить на нього сходить ніч.

Будиться на дужих раменах і не пручається. Довкола нього йшли люди, мовчки, поважно. Ішли й ішли. Куди вони йшли? Байдуже. Ному лише хотілося знати, чому він серед піль, самотніх осінніх піль.

II.

Михась перекладає думками і роздивляється. Здається: осінь, як та, що лишив за собою, але таки не така. Тут і квіти пахнуть інакше, і світ не такий. Лише ця прохолодь, ця вогка прохолодь з задуманого плеса Ірі так приємно його оп'янює і заспокоює. І ось він затягається нею востаннє, затягається досхочу і ступає на стежку. А перед ним розкидається місто: заводи, димарі, рух, життя. Він знає, що його виглядають дома, але він не спішиться. Пристає, роздивляється: світла і написи переливаються, перегоняються, манять; а все в такий чудний та далекий мові. Чи колись він пізнає її так, як всі другі?

Серед цих думок хтось рівняється з ним рішучо:

— Майк, Майк!

— Ах, це ви, Джан! — заспокоює і зраділо відповідає „Майк“. Іде разом, ступаючи повільно за робітниками, що саме виходять з заводу. Він любив говорити з Джаном,

і хоч не все розумів його якслід, проте міг налюбуватися досхоchu залишками звуків своєї мови. І ось вони ішли, як приятелі. Чому ж би ні? Джан виразно сказав і повторював це не раз, що знав його батька, як брата: побратимами були. Михась набирає смілости і впевнюється:

— Джан, скажіть мені: як ви перенесли такі роки самі, серед чужих?

— Вел, Майк... — починав Джан своєю мішаниною.

— Джан, боюся за себе; боюся, чи зможу перенести це все, як ви...

— Колись, роки тому, ми були самі. Майк, то було прикро. Прикро, розумієш? Згодом нас назбиралося більше. Було іпакше, веселіше. Врослися з роками і почуваємо себе, як вдома. Тепер маємо церкву і хату. Чому не зайдеш колись до церкви?

Чому? Оте „чому“. Коли б він знав... Коли б його батько, новий батько, не був такий твердий, холодний! Правда, він має все, і світ перед ним певний, принадний, легкий. Але ж він не хоче цього. Він хоче діл, простору. І в цьому дарованому, широкому світі немає йому, здається, місця. Здається, без поруху дотикається обривів. І нікуди йти, ніде забути. І він нудиться, тупіє, черствіє. Дні минають, і він їх не бачить, не знає, не чує. День за днем вдома. А там холод, самота. Як змістяться його роки в цій порожнечі?

Ось і загорода. Прив'ялий низькострижений муравник вилискується ліниво латками. Усе чисте, привітне, виставне. Михась заходить в хату і здоровкається. Звикає до тих слів, що були йому чужими ще вчора і пробує знайти в них тепло. Соняшність серця. Ті усміхи вдома такі щирі, так прилягають йому до душі. Батько так піклується і догоджує, а там мати приговорює, припрошує, своєю добротою так захоплює. Здається, що все віддають йому в руки. Чому вони такі добрі до нього?

За столом в'яжеться бесіда. І батько, ніби жартуючи, але з поважним притиском, звертається до Михася:

— Майк, мій сину. Не подобається мені твоє братання з Джаном.

„Майк“ розважає кожне англійське слово і відчуває його притиск і тягар.

— Але ж, тату, коли б ви знали...

— Майк, ніхто більше не відчуває твого болю, як я. І саме тому віддаю все для твого добра. Майк, ці люди не для тебе...

Батько говорив лагідно, і переконуюче І за це „Майк,,

любив його, за цю лагідність. Але слова були рішучі, і спиратись не було сили. Тоді він здавався, правда, не-радо і запевняв себе і всіх:

— Єс. Так, тату...

— Майк, — продовжував батько, — тебе чекає життя, успіх. Він тобі належиться за твої терпіння. Але, навсе забудь минуле. Джан і другі не вносять нічого доброго. Вони — це постійний заколот душі, роздвоєння. Що вони знають? Край, край і край. Ти не можеш жити бувальщиною. Перед тобою світ. Користай з нього, щоб бути добрим сином нової землі.

Михась хотів сказати „єс“, але й те чомусь не про-сунулося крізь задеревіле горло. Його голова тяжіла, а в душі народжувалася порожнеча. Чи зможе він забути все і отак рости на супісках? Виходить на город і про-ходжується. Осіння мжичка торкається його обличчя і заспокоює. Всюди тихо, спокійно, такої тиші, здається, не було ще ніколи. А ще ніччю... Запалюються світла і сміються крізь щербаті деревини. Михась роздивляється змучено, недбало і некароком зупиняється на вікнах батькової кімнати. Глядить і очам своїм не вірить: бать-ко підходять до дверей, підслухує, роздивляється, наче б остерігався чогось; опісля підозріло примикає двері, підходить навшипиньках до шафи, щось там перекладає, шукає, сортує. Нарешті витягає жмут часописів, розгор-тає їх, любується ними, усміхається, а далі розкладається вигідно на кріслі і перечитує; сторінку за сторінкою, наче б вибирив, видає кожний знак з великим задово-ленням. Михась встає і сам собі не вірить. Що затаює батько перед ним? Чому, після перечитання, він так пильно все складає і потайки ховає під ключ? Значить, не довіряють йому? Йому, їх синові?

Його огортає неспокій. Не міг всидіти в хаті і бушу-вав по городі. І кожного разу, коли спинявся на вікнах батькової кімнати, йому здавалося: там щось затаюють перед ним. Зразу може йому так здавалося, але опісля таки переконався, що воно так і було. Майже кожного вечора, коли в батька був час, він і мати замикалися в кімнаті, перечитували часописи і потім щось довго об-говорювали, розповідали. Нарешті складали все під ключ, гасили світло і задумані розходилися. Що вони ховали й затаювали перед ним? І чому? Оте „чому“ його не-покоїло і добивало.

Він довгими вечорами старався розгадати цю таєм-ницю, однаке всі здогади не давали роз'яснення тієї си-туації... Безпорадність окутувала його здогади...

III.

Настала пізня осінь. Батька не було в хаті. Млява, сива тиша заливала закутки кімнат. Надворі хляпав холодний дощ і прибільшував застоюлість дня. Потім прийшов листоноша і легким підсвистуванням прорізав тишу на дворі. По хвилині з'явилася мати з пакунком в руках і пішла просто до батькової кімнати. Що вони там так зносять і ховають? Він мусить знати. Мусить знати за всяку ціну. Ось двері до батькової кімнати відхилені. Таємничі двері так і кличуть, і запрошують до себе. Михась нервується, б'ється з думками, нетерпеливиться. Спробувати? Напевно! Це ж не злочин. Та ж він нічого злого не зробить. Піде, подивиться і все. І він наважується. А голос з нутра його переконує: ні. Ану ж лапають на вчинку? Але ноги його несуть, несуть несвідомо. Пргстає й оглядається. Нема нікого. Добре. Відхиляє двері. З батькової кімнати заносить чимсь приманюючим, затишним і таємничим. Ось і шафа та ще й відхилена. Михась підходить обережно, кладе на звої паперу руки і легко перебирає листки. Бере часопис один і другий і очам своїм не вірить: „Народ“, „Нація“, „Український шлях“... Це ж свої, рідні, українські часописи! Це ж українське слово! Боже! Радість, яка радість. Його обливає піт і незмірне задоволення, руки скачуть, трясуться і нервуються. Очі перебігають по шпальтах і вчитують: „З українського життя по таборах“, „Українці в таборах голодують“... Михась стоїть, мов спантеличений:

— Значить, він — мій батько?... А так прикидається чужинцем, американцем! Страшне, він відцурався свого! Неймовірно. А може...

В цій хвилині щось стукнуло, немов хода. Відбилися тяжкі, рішучі кроки; два-три, не більше. Михась стрепенувся, випростувався і застиг. Тільки в дрижачих руках шелестіли невинні листки часопису. Перед ним стояв батько; високий, дужий, гнівний. Грізна мовчанка, здавалося, розсаджувала мури, давила і притемнювала світ. Опісля батько, темний, як морська хвиля, повільно зупинився перед Михасем.

— Ти, мій Майк? — і щосили відвів руку і замахнувся до його обличчя.

Михасеві потемніло в очах і свічки відбилися тисячами розприсканих світел. Здавалося, заколихався раз, як під-

різаний стовп, але не піддався. Під розжареними завісами очей йому примарився батько з розбитим обличчям перед вивозом: він також не скривався, не заломався. Йому здавалося, що в цій одній хвилині він виріс в роки, дужі роки і став мужчиною, як батько: рішучий, певний, завзятий. Очунявши, він поклав часопис і певною ходою подався до дверей. Піде собі геть. Назавжди? Побачить. Тепер огортає його дивний сором. Зовсім певно, він завибив і противитись нема чому. Піде на город прохолодитись і забути. І без надуми хапає за двері.

— Майк, Майк!.. — чує за собою лагідний, дрижачий голос батька.

Михась зупиняється і бачить: батько стоїть, як вкопаний, очі вогні, червоні, а руки, — оті тверді руки, — так і запрошують його не відходити нікуди.

— Майк, прости мені, прости. Як я міг покарати тебе, сина свого?

Падає йому в обійми і хлипає, як дитина. „Майк“ не пручається. Здається, вперше пригортається до нього так близько, міцно і відчуває світле тепло, теплий спокій, вдоволення. Здається, світ відчиняється перед ним, а з ним такий день, якого не зазнав ще в житті. Опісля сідає біля батька і жадібно впивається його словами:

— Майк, мій сину, прости мені. Я не хотів тебе вражити. Я бажав твого щастя і мого при ньому, але не знав, як це зробити. Мені здавалося, що коли вирву в тебе все минуле, твоє життя буде певніше і ліпше. Сину, я втратив батьків, як ти, у війні; прибув сюди молодим, набув освіту і оселився між чужими, щоб забути страхиття своєї молодости. Майк, минулого забути не можна. Минуле — це твоя кров. Але ти живеш серед чужих і обдурюєш себе, що в інакшу людину виростеш. Але, чи можна жити, бути інакшим без крові? Ми забрали тебе з таборів смутку й прийняли за свого. Я прикидався чужинцем, щоб вирвати в тебе спогади про твій рід і думав, що за школою і новим життям забудеш про все і станеш людиною без туги і журби. Тепер знаєш, чому я ховав від тебе все українське і забороняв сходитися з Джаном...

— Тату, за що стільки болю?

Михась хотів пожалувати батька, але слова не клеїлися до цього; він мнявся і ніяковів. Тоді батько усмінений, як ніколи, запевняв:

— Від сьогодні заживеш своїм життям. Бери мої книжки і часописи; читай, роздумуй і впевняйся. Будь собою, українцем. Будь ним, коли хочеш бути добрим аме-

риканцем.

— Тату, Джан знав мого батька... Ви не погніваєтесь, коли...

— Сину, іди туди, куди тебе тягне; проси його сюди, буде веселіше, буде радісніше знову привернути в хату українську мову. А в неділю підемо до церкви, щоб набутися у своїх і серед своїх. Перед твоїм приїздом я любив ходити до церкви; це були хвилини спогадів, дорогих спогадів..

Батько вимовляв ці слова з гордістю і притиском. А Михась слухав і сам собі не вірив. Перед ним вимальовувався новий, великий день. Йому здавалося, що він переріс роки і став таким, як його батько: дужим, певним і мужнім.

З М І С Т

Лист до друга (замість передмови)	5
Бурлака	12
Повість про життя Марі	16
Зламана рука	19
Пробудження	25
Янік	30
За землю	36
Новий день	40

Ακαδημία